

Національна академія наук України  
Інститут соціології

ЗАРЕМБА-КОСОВИЧ ГАННА РОМАНІВНА



УДК 316.35-057.56(=161.2)(100):[159.955.2:364.614.8](043.35)

СПЕЦИФІКА УЯВЛЕНЬ ПРО СОЦІАЛЬНУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ СЕРЕД  
УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата соціологічних наук

Київ — 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті соціології Національної академії наук України

Науковий керівник — доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник Мартинюк Ігор Орестович, Інститут соціології НАН України, провідний науковий співробітник

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук, доцент Безрукова Ольга Анатоліївна, Запорізький національний університет, професор кафедри соціології

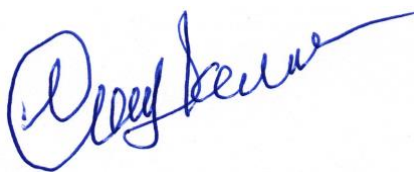
кандидат соціологічних наук, Химович Оксана Степанівна, Львівський національний університет імені Івана Франка, асистент кафедри історії та теорії соціології

Захист відбудеться «23» лютого 2018 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.229.01 в Інституті соціології Національної академії наук України (01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту соціології Національної академії наук України (01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12).

Автореферат розісланий «    » \_\_\_\_\_ 2018 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради



С. М. Стукало

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Сучасні процеси та явища (глобалізація, міграція, комунікація, тероризм, нові технології, ядерна зброя, соціальні мережі та ін.) вносять свої часові й просторові виклики у вивчення соціальної справедливості на мікро, мезо, макро та мегарівнях соціальної реальності.

Четверта хвиля еміграції українців характеризується зростанням кількості українських трудових мігрантів, розширенням ареалу їхньої мобільності та постійним збільшенням чисельності українців із установками до еміграції.

Українська трудова міграція ставить все нові та нові питання щодо формування та оцінки соціальної справедливості у різних сферах як в країні походження, так і у країні перебування. До прикладу, такими викликами є: юридичні (дотримання та використання прав і законів, умови легалізації у країні перебування, способи голосування на різного рівня виборах до органів влади обидвох країн, захист та дотримання прав мігрантів, зміни та особливості міграційного законодавства тощо), соціальні (оформлення та отримання пенсій, специфіка соціального захисту та соціальних гарантій), професійні (форми та види працевлаштування, умови на робочому місці, дотримання прав працівника, можливості професійного розвитку), сімейні (роз'єднання сімей, утворення міжнаціональних шлюбів, особливості спілкування між членами родини «тут» і «там»), культурні (особливості соціальної адаптації, налагодження комунікаційних мереж, трансформації культурних норм та практик) та ін.

Українські трудові мігранти можуть зайняти ключову позицію у соціальному полі завдяки наявному соціальному капіталу, формуючи систему диспозицій сприйняття, оцінювання, класифікації та інтеріоризації європейських цінностей, принципів, інтерпретацій соціальної справедливості в українському суспільстві, полегшуючи шлях до євроінтеграції України та українців.

Оскільки тема соціальної справедливості має міждисциплінарний характер, її вивчення зумовило появу окремого дослідницького напрямку – студій із соціальної справедливості. Соціальна справедливість вивчається філософами, політологами, економістами, юристами, соціологами та іншими спеціалістами.

Вивчення соціальної справедливості у рамках соціології відбувалося паралельно із зародженням самої науки. Проте все активніше соціологи почали досліджувати соціальну справедливість у ХХ ст., чинником чого слугувала поява нових явищ та процесів, і відповідно, наслідки та реагування індивідів та соціальних груп, соціальних інститутів на ці швидкі та багатоманітні трансформації.

Зважаючи на динамічність сучасного світу, вивчення соціальної справедливості ставить перед соціологами такі питання: якими є місце та роль соціальної справедливості в сучасних соціологічних дослідженнях; яким чином можна структурувати та впорядкувати множину соціологічних теорій соціальної справедливості; як можна комплексно вибудувати методологічні основи досліджень соціальної справедливості; які методи є найбільш оптимальними для дослідження соціальної справедливості на різних рівнях соціальної реальності.

*Наукова проблема* полягає в наявності суперечностей між зростанням й поширенням української трудової міграції в країнах Європи та відсутністю наукового знання про зміни в уявленнях про соціальну справедливість, які можуть виникати у представників цієї соціальної групи завдяки тривалому перебуванню в європейських країнах. Це визначає потребу в окресленні специфіки розуміння й інтерпретації соціальної справедливості трудовими мігрантами, що формується під впливом нового досвіду, знань, цінносно-нормативних уявлень, отриманих під час трудової міграції.

До теоретичних робіт дослідження соціальної справедливості в соціології, які можна віднести до класичних, належать доробки таких науковців: А. Comte, R. Dahrendorf, E. Durkheim, P. Sorokin.

До системних комплексних робіт із дослідження соціальної справедливості, в котрих містяться осмислення структури, функцій, репрезентацій соціальної справедливості, методів їх збору та аналізу належать роботи, авторами яких є L. Boltanski, D. Miller, C. Sabbagh, M. Sandel, L. Thevenot, M. Walzer, В. Аргунова, И. Гаврилова, И. Девятко, О. Сапелкіна, Т. Шипунова та ін.

Основними дослідниками соціальної справедливості на макрорівні соціальної реальності є J. K. Galbraith, F. Hayek, N. Luhmann, R. Nozick, J. Rawls.

Соціальну справедливість як комплексну систему, яка регулює як базові соціальні інститути та соціальні структури, так й міжіндивідуальні відносини розглядали L. Boltanski, J. Derrida, J. Habermas, P. Sorokin, L. Thevenot, M. Walzer.

Мікропідхід до розгляду соціальної справедливості пропонують представники феноменологічної соціології, J. Berger, G. C. Homans, D. Miller, W. Sadurski, J. Sher.

Концепт глобальної справедливості розвивають M. Nussbaum, T. Pogge. Зокрема, S. Benhabib вивчає питання глобальної справедливості у рамках теми транснаціональної міграції.

Методи вивчення соціальної справедливості розглядають J. Feenberg, R. Gallagher, K. Gatskova, G. Jasso, W. Merkel, W. Sadurski, J. Sher, И. Девятко.

Українські дослідники вивчали особливості ціннісних орієнтацій українців та їхній вплив на оцінку та формування соціальної справедливості у суспільстві (Є. Головаха, Н. Паніна), визначення рівня справедливості українського суспільства самими українцями (В. Смакота), порівняння уявлень українців та росіян про соціальну справедливість (Д. Кірюхін, С. Щербак), справедливість отримання фінансових доходів українцями (К. Gatskova), порівняння уявлень про соціальну справедливість жителів Галичини та Донбасу (О. Кухаренко).

Сучасну українську трудову міграцію вивчають у таких аспектах: види та форми трудової міграції (Е. Лібанова, О. Позняк, І. Прибиткова, М. Шульга та ін.), соціально-демографічний портрет українських трудових мігрантів (І. Марков, І. Прибиткова та ін.), причини трудової міграції (К. Івашенко-Стадник, О. Малиновська, Е. Лібанова, О. Позняк, І. Прибиткова), вплив міграцій на соціально-економічну ситуацію в Україні, обсяги та канали грошових переказів мігрантів (О. Малиновська, У. Садова, О. П'ятковська) тощо.

Українська трудова міграція як соціокультурне явище розглядається через такі площини: трансформації ідентичності трудових мігрантів (С. Одинець, О. Ровенчак, О. Химович), їхні ціннісні орієнтації (В. Володько), формування мереж комунікацій

та соціальних мереж українських трудових мігрантів (О. Іванкова-Стецюк, І. Марков), фемінізація української трудової міграції (В. Володько, С. Одинець), інтелектуалізація трудової міграції (В. Кошулько, О. Кошулько), вплив глобалізації на трудові міграції і навпаки (І. Марков, Б. Юськів).

Досі залишаються невивченими особливості обґрунтування, інтеріоризації та трансформації уявлень про соціальну справедливість під дією різних чинників, процесів та явищ, зокрема, сучасної транснаціональної міграції як у країнах походження, так і у країнах перебування. Це стає викликом для диспозиційного та дієвого сприйняття та оцінки юридичних, культурних, релігійних та ін. норм українськими трудовими мігрантами.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дисертаційної роботи є з'ясування характеру формування та функціонування уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів.

Завдання роботи:

— систематизувати напрацювання у науковій літературі, присвячені проблемам соціальної справедливості у міждисциплінарному розрізі (у філософії, політології, юриспруденції, етиці);

— окреслити особливості теоретико-методологічних підходів у соціології до вивчення соціальної справедливості та критично осмислити їх;

— проаналізувати наявні соціологічні дослідження проблеми соціальної справедливості в українському суспільстві;

— систематизувати теоретичні та емпіричні напрацювання, присвячені вивченню трудової міграції;

— визначити теоретико-методологічні засади та методи дослідження уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів;

— визначити основні принципи обґрунтування соціальної справедливості та сфери репрезентації уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів;

— узагальнити особливості формування та обґрунтування уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів.

*Об'єктом дослідження* є українські трудові мігранти у країнах Європейського Союзу.

*Предмет дослідження* – уявлення українських трудових мігрантів про соціальну справедливість.

**Методи дослідження.** Основними методами, застосованими у роботі є: методи теоретичного аналізу та синтезу, використані задля визначення понять «соціальна справедливість», «трудова міграція», «уявлення»; метод систематизації, використаний для узагальнення теоретико-методологічних підходів до вивчення соціальної справедливості та трудової міграції; методи індукції та дедукції – задля дослідження специфіки формування та репрезентацій уявлень про соціальну справедливість в українському суспільстві; метод концептуалізації – для окреслення специфіки формування та обґрунтування уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів. Для збору емпіричних даних у роботі використовувався метод напівструктурованого інтерв'ю. Аналіз отриманих даних

проводився за допомогою якісного контент-аналізу та методу аналітичної індукції. Обробка даних здійснювалася у комп'ютерній програмі MAXQDA 12. Зважаючи на множинність теоретико-методологічних підходів до вивчення означених у роботі понять, а також, на статистичну невизначеність об'єкту дослідження, обрані нами методи забезпечують валідність й надійність отриманих результатів.

Емпірична база роботи складається із 75 напівструктурованих інтерв'ю, із яких: 52 – із українськими трудовими мігрантами та 23 – із українцями, які не мали досвіду трудової міграції (вони репрезентують порівняльну групу дослідження). Інтерв'ювання проводилося в Австрії, Італії, Польщі та Україні.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в тому, що:

вперше:

— запропоновано чотирирівневу структуру соціальної справедливості: соціальна справедливість як цінність соціальних інститутів та суспільств; соціальна справедливість як цінність індивідів, спільнот та суспільств водночас; соціальна справедливість як цінність окремих індивідів; глобальна соціальна справедливість як цінність людства;

— визначено специфіку уявлень про справедливість українських трудових мігрантів: при обґрунтуванні соціальної справедливості ця соціальна група використовує п'ять «чистих» принципів (принцип потреб, принцип індивідуальних внесків та заслуг, принцип дотримання прав та законів, принцип рівності, принцип чеснот) та утворює різні комбінації «множинних» принципів. Молодша вікова група трудових мігрантів характеризується уявленнями щодо соціальної справедливості, які відрізняються від уявлень зрілих трудових мігрантів. Для молодих українських трудових мігрантів основним принципом пояснення соціальної справедливості є принцип індивідуальних внесків та заслуг. Зрілі українські трудові мігранти в основному обґрунтовують соціальну справедливість через принцип чеснот;

— виявлено, що уявлення про соціальну справедливість українських трудових мігрантів є досить схожими із уявленнями українців, які не мали досвіду зовнішньої трудової міграції. По-перше, уявлення українців, які мали досвід трудової міграції та українців без такого досвіду є солідаризованими та виражаються в спільних моральних приписах, розумінні юридичних норм, релігійних віруваннях, матеріальних символах та поняттях (E. Durkheim). Тобто, для них базовими є колективні уявлення, тоді як індивідуальні уявлення ґрунтуються на особистому досвіді, та є значно гнучкішими та менш стійкими, ніж колективна складова уявлень про соціальну справедливість. По-друге, габітус дозволяє пояснити диспозиції, преференції, уявлення про соціальну справедливість, які постійно коригуються залежно від досвіду. Проте, усі зовнішні стимули та умови, що творять досвід, постійно сприймаються через уже сформовані попереднім досвідом структури. Тобто, беззаперечною перевагою користується первинний досвід, що свідчить про відносну закритість системи диспозицій, яка творить габітус (P. Bourdieu). По-третє, в процесі формування уявлень про соціальну справедливість поєднуються два типи соціальних відносин: гемайншафт (традиції) та гезельшафт (раціональність), де все ж таки традиції, які існують у первинній спільноті, є базовим чинником у цьому процесі й достатньо статичним (A. Macintyre);

— встановлено, що на обґрунтування соціальної справедливості істотно впливають особливості сформованих комунікаційних мереж трудових мігрантів. Так само обґрунтування та трансформація соціальної справедливості залежить від рівня довіри: встановлено, що чим вищим є ступінь довіри до інших, тим толерантнішою є інтерпретація дій цих інших з погляду соціальної справедливості.

Дістало подальшого розвитку:

— основні засади теорії множинності сфер справедливості М. Walzer. Встановлено, що певні принципи соціальної справедливості характеризуються однорідністю сфер репрезентацій (принцип чеснот, принцип дотримання прав та законів, принцип потреб), а інші принципи – множинністю (принцип індивідуальних внесків та заслуг, принцип рівності). Утворення «множинних» принципів соціальної справедливості відбувається тоді, коли не можна однозначно стверджувати, що певний конкретний принцип соціальної справедливості є найбільш притаманний лише певній сфері соціальної реальності;

— визначення поняття соціальної справедливості, яке інтерпретується як цінність, що наділяється індивідуальним сенсом та визначається рівнем довіри до інших індивідів чи соціальних систем у процесі соціальних взаємодій, ставлячи моральну та правову вимогу створення рівних шансів та можливостей, відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, внеском та винагородою, злочином й покаранням, заслугами індивідів та їхнім визнанням, здібностями та потребами.

Удосконалено:

— класифікацію принципів соціальної справедливості, яка базується на теорії D. Miller. Запропоновано розділяти принципи соціальної справедливості на «чисті» та «множинні». До «чистих» принципів соціальної справедливості належать: принцип потреб, принцип індивідуальних внесків та заслуг, принцип дотримання прав та законів, принцип рівності, принцип чеснот. «Множинні» принципи – це комбінації двох чи більше «чистих» принципів при обґрунтуванні соціальної несправедливості чи соціальної справедливості.

**Практичне значення одержаних результатів.** Досліджену специфіку формування та функціонування уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів можна використовувати у комунікаційній мережі, впливаючи на зміни цих уявлень. Результати дослідження можуть бути використані для підготовки програм з навчальних курсів «Соціологія міграції» та «Соціологія моралі».

**Особистий внесок здобувача.** У публікації «Temporary Migration in Ukraine» особисто здобувачці належать такі положення: тенденції досліджень зовнішньої української трудової міграції, темпоральність мобільності в європейсько-азійському просторі. У публікації «Flows and Patterns of Temporary Migration: Country Report from Ukraine» особисто здобувачці належить положення про основні категорії тимчасових мігрантів.

**Апробація результатів дисертації.** Основні положення дисертації були обговорені на таких конференціях: II Конгрес Соціологічної асоціації України

«Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи» (Харків, 2013 р.), VI Міжнародна конференція студентів та молодих науковців «Соціологія і сучасні соціальні трансформації» (Київ, 2013), Міжнародна науково-практична конференція «Науково-теоретичні аспекти вирішення глобальних проблем сучасності державами та міжнародними міждержавними організаціями» (Дніпропетровськ, 2014), Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (Одеса, 2014), VIII Львівській соціологічний форум «Сучасний український соціум: доцентрові та відцентрові тенденції» (Львів, 2014), Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології» (Херсон, 2014), IV Всеукраїнська конференція молодих науковців «Соціологія – соціальна робота – регулювання соціальних проблем» (Львів, 2015), IX Львівській соціологічний форум «Сучасне українське суспільство: у пошуках нових форм солідарності» (Львів, 2015), VIII Міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Соціологія та сучасні соціальні трансформації» (Київ, 2015), «Social Justice: new perspectives, new horizons» (Београд, 2016), X Ювілейний Львівській соціологічний форум «Змінність соціальних просторів крізь соціологічну оптику: прояви, контексти, можливості» (Львів, 2016 р.).

**Публікації.** Основні наукові результати дисертації опубліковані у 7 працях, апробацію матеріалів роботи засвідчують 6 праць. Додатково відображають наукові результати роботи 2 праці.

**Структура та обсяг дисертації.** Робота містить вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел, 5 додатків. Загальний обсяг роботи – 541 с.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету та завдання дослідження, вказані методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, описано особистий внесок здобувача, вказані відомості про апробацію результатів дисертації та публікації, зазначено структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження соціальної справедливості**» окреслюється стан наукового вивчення соціальної справедливості у філософії, політології, юриспруденції, етиці, основні теоретичні та методологічні підходи у соціології, сучасні уявлення про соціальну справедливість в українському суспільстві.

Поняття соціальної справедливості має міждисциплінарний вимір. У філософії соціальна справедливість визначається як індивідуальна чи суспільна чеснота, цінність, норма, або ж як наслідок певного вчинку для індивіда, соціальної групи чи суспільства, та окреслюється такими підходами:

— підхід чеснот – розглядає людину як суб'єкта, який чинить (S. Hauerwas, Платон, Арістотель);

— підхід принципів – вчинок визначається певними нормами та принципами (Т. Aquinas, К. Barth, J. Calvin, I. Kant);



— консеквенціоналізм – соціальна справедливість визначається наслідками вчинку (J. Bentham, T. Hobbes, J. S. Mill);

— підхід цінностей та персоналізму – оцінка соціальної справедливості чи соціальної несправедливості відбувається через сприйняття цінностей (E. Levinas, E. Mounier, M. Scheler).

У роботі політологічні підходи до вивчення соціальної справедливості представлені крізь призму марксизму (К. Марх, Г. Матвеева, В. Соколов), лібертаріанських (M. Freedman, F. A. von Hayek), ком'юнітаристських (A. Macintyre, M. Walzer) та соціально-ліберальних теорій (J. Rawls, A. Sen).

Наукова проблема соціальної справедливості у юриспруденції перебуває у пошуках «золотої середини» в концептах встановлення правових держав та дотримання прав людини. Це створює дискусійне поле щодо універсалізму / партикуляризму прав людини на національному та міжнародних рівнях, моральної чи правової категорій соціальної справедливості та ін. (R. Dworkin, P. Koller, T. Pogge, E. Tugendhat, H. Shu, A. Vildt, O. Боннер).

В етиці соціальна справедливість – соціальна чеснота (Арістотель, Платон, D. Hume, A. Schopenhauer); це принцип, який регулює відносини між людьми як членів суспільства із певними статусами, обов'язками та правами, відносно розподілу (перерозподілу), обміну, зрівнянню соціальних цінностей.

У дисертації соціологічне бачення соціальної справедливості представлено чотирма підходами:

— мегасоціологічним, який націлений на пошук універсального принципу соціальної справедливості для забезпечення матеріального та нематеріального розподілу й обміну, подолання глобальних проблем у світі (S. Benhabib, M. Nussbaum, T. Pogge).

— макросоціологічним, який зорієнтований на вивчення соціальної справедливості як базового принципу для соціальних, політичних, економічних та інших інститутів, її ролі у функціонуванні суспільно-політичного устрою (A. Comte, R. Dahrendorf, E. Durkheim, J. K. Galbraith, O. Hoffe, F. A. von Hayek, N. Luhmann, R. Nozick, J. Rawls, В. Аргунова);

— мезосоціологічним, завдяки якому досліджується у який спосіб та завдяки яким інструментам можна здійснити розподіл, обмін чи зрівняння благ в соціальних системах, й, водночас, гарантувати індивідам та різним соціальним групам отримання винагород чи тягот від цих процесів, які відбуваються у соціальній системі/-ах (L. Boltanski, J. Derrida, J. Habermas, P. Sorokin, L. Thevenot, M. Walzer).

— мікросоціологічним, який надає змогу вивчати яким чином індивідуальні характеристики, цінності, чесноти, знання, досвід, взаємодії впливають на формування, обґрунтування та оцінку соціальної справедливості (J. Feenberg, G. C. Homans, G. Jasso, D. Miller, P. Ricoeur, W. Sadurski, J. Sher).

Вітчизняні емпіричні дослідження соціальної справедливості (К. Гацкова, Є. Головаха, Д. Кірюхін, О. Кухаренко, В. Смакота, Н. Паніна, С. Щербак та ін.) вказують на те, що українці оцінюють сучасне українське суспільство скоріше як несправедливе. Порушення соціальної справедливості зустрічається не тільки в економічній, політичній та ін. сферах, але й у повсякденних взаємодіях. Це впливає

на рівень соціального капіталу, в тому числі індивідуальної довіри до соціальних інститутів та інших індивідів. Українці визначають соціальну справедливість, насамперед, як етичну категорію, яка має виражатися у міжособистісних відносинах та персональних чеснотах, зміцнюючи соціальний капітал та взаємодовіру.

Другий розділ **«Зовнішня українська трудова міграція: стан, особливості та тенденції»** присвячений розгляду «трудової міграції» у науковому дискурсі, соціокультурним характеристикам сучасної української трудової міграції.

Систематизувавши напрацювання по трудовій міграції крізь призму структурних (E. Burgess, E. Lee, R. Park та ін.), інтегральних (D. Massey, A. Portes, V. Ruble та ін.), інтерпретативних парадигм (K. Davis та ін.) та теорій глобалізації (T. Faist, L. Pries, S. Vertovec) вдалося визначити трудову міграцію як територіальне переміщення населення, з метою зміни місця працевлаштування і пошуку роботи, з одержанням за це відповідної винагороди; і спричиненої соціально-економічними, соціокультурними, природними, політичними чи іншими факторами.

Українські трудові мігранти є представниками найрізноманітніших соціально-демографічних груп українського суспільства. Проте, соціальну динаміку української трудової міграції визначають чоловіки та жінки із вищою і середньою спеціальною освітою. Міграційні потоки зорієнтовані в країни ЄС, Північної Америки та РФ. Основними європейськими країнами призначення українських трудових мігрантів є Польща, Італія, Чехія, Іспанія. Українські трудові мігранти в країнах ЄС здебільшого походять із Західних областей України.

Соціально-економічні причини є основними факторами трудової еміграції українців. Проте, продовження трудової еміграції стає способом реалізації власних інтересів мігрантів та інструментом пошуку балансу між власними ціннісними очікуваннями та ціннісними можливостями, що могли зазнати трансформацій із часу прибуття в країну призначення.

Окрім цього, трудовий міграційний досвід трансформує пріоритетність цінностей із матеріальних на нематеріальні та громадянські: оптимізм, самореалізація, віра в себе, доброзичливість, відкритість, верховенство закону, дотримання прав людини, система цивільного та соціального захисту тощо.

Українські трудові мігранти характеризуються позитивними моделями інтеграції у приймаючі суспільства, завдяки сприйняттю соціально-економічних, політичних, культурних особливостей країн перебування.

У третьому розділі **«Особливості уявлень про соціальну справедливість в контексті досвіду трудової міграції»** застосовано теорію принципів соціальної справедливості (D. Miller) та теорію множинності сфер справедливості (M. Walzer) для окреслення принципів обґрунтування соціальної справедливості/несправедливості українськими трудовими мігрантами у різних сферах соціальної реальності, специфіки процесів формування уявлень про соціальну справедливість та їхнє пояснення.

Уявлення про соціальну справедливість українських трудових мігрантів обґрунтовуються завдяки «чистим» та «множинним» принципам. Автор визначає такі «чисті» принципи соціальної справедливості: принцип потреб, принцип індивідуальних внесків та заслуг, принцип дотримання прав та законів, принцип

рівності, принцип чеснот. «Множинні» принципи – це комбінації двох чи більше «чистих» принципів при обґрунтуванні соціальної справедливості/несправедливості.

Для молодих українських трудових мігрантів, як й для української молоді, яка не мала емігрантського досвіду, основним принципом пояснення соціальної справедливості є принцип індивідуальних внесків та заслуг. Згідно із уявленнями цієї соціально-демографічної групи, соціальна справедливість – це індивідуальні заслуги, внески чи бездіяльність, які повинні відповідно винагороджуватися чи каратися. Заслуги та винагороди/покарання можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні. Основними сферами репрезентацій уявлень респондентів, згідно із принципом індивідуальних внесків та заслуг, є професійна та загальна/повсякденна сфери.

Зрілі українські трудові мігранти найчастіше пояснюють соціальну справедливість через принцип чеснот. Соціальна справедливість – це набір певних моральних якостей, які повинні використовуватися у соціальних взаємодіях. Серед таких якостей вони називають чесність, щирість, доброту, доброзичливість, взаємодопомогу, повагу та ін. Основною сферою репрезентації цих уявлень є моральна сфера. Такі ж уявлення є типовими для зрілих українців-немігрантів.

Процеси формування та обґрунтування уявлень про соціальну справедливість визначаються такими факторами: мультиміристю уявлень, соціальною комунікацією, довірою до інших. Окрім цього, соціальна справедливість визначається респондентами як цінність-ціль та цінність-засіб. Соціальна справедливість як цінність-ціль є очевидний загальний життєвий орієнтир у соціальних взаємовідносинах різного рівня. Соціальна справедливість як цінність-засіб втілює певну ситуативну мету, служить засобом для досягнення цінності-цілі. Цими засобами є «чисті» та «множинні» принципи соціальної справедливості.

## **ВИСНОВКИ**

Проведений у роботі аналіз дозволив сформулювати основні теоретичні узагальнення дисертації, що свідчить про реалізацію поставлених завдань дослідження.

1. Систематизувавши основні теоретико-методологічні підходи в філософії, політології, юриспруденції та етиці, можна стверджувати, що соціальна справедливість є міждисциплінарним дослідницьким поняттям. Спільною характеристикою цих наук є визначення соціальної справедливості як моральної та/чи правової категорії, яка є ключовою у розподілі, обміні чи зрівнянні матеріальних та нематеріальних благ між індивідами, соціальними групами чи суспільствами.

2. Окресливши особливості теоретико-методологічних підходів до вивчення соціальної справедливості у соціології, запропоновано досліджувати це поняття завдяки чотирьом підходам:

— мегасоціологічний (концепції глобальної справедливості), який націлений на пошук універсального принципу соціальної справедливості для забезпечення матеріального та нематеріального розподілу й обміну, подолання глобальних проблем у світі;

— макросоціологічний (концепції макросправедливості), який зорієнтований на вивчення соціальної справедливості як базового принципу для соціальних, політичних, економічних та інших інститутів, її ролі у функціонуванні суспільно-політичного устрою;

— мезосоціологічний (концепції гібридної справедливості), завдяки якому досліджується у який спосіб та завдяки яким інструментам, можна здійснити розподіл, обмін чи зрівняння благ в соціальних системах, й водночас, гарантувати індивідам та різним соціальним групам отримання винагород чи тягот від цих процесів, які відбуваються у соціальній системі чи системах;

— мікросоціологічний (концепції мікросправедливості), який надає змогу вивчати яким чином індивідуальні характеристики, цінності, чесноти, знання, досвід, взаємодії впливають на формування, обґрунтування та оцінку соціальної справедливості.

Запропоновано чотирьохрівневу структуру соціальної справедливості: соціальна справедливість як цінність соціальних інститутів та суспільств; соціальна справедливість як цінність індивідів, спільнот та суспільств водночас; соціальна справедливість як цінність окремих індивідів; та глобальна соціальна справедливість як цінність людства.

3. Аналіз емпіричних досліджень соціальної справедливості в українському суспільстві свідчить про те, що українці оцінюють сучасне українське суспільство скоріше як несправедливе. Порушення соціальної справедливості зустрічається не тільки в економічній, політичній та ін. сферах, але й у повсякденних взаємодіях. Це впливає на рівень соціального капіталу, в тому числі, індивідуальної довіри до соціальних інститутів та інших індивідів. Відтак, для українців соціальна справедливість – це, насамперед, етична категорія, яка має виражатися у міжособистісних відносинах та персональних чеснотах, зміцнюючи соціальний капітал та взаємодовіру.

4. Систематизувавши напрацювання у соціології по трудовій міграції, вдалося прийти до висновку, що трудова міграція визначається як територіальне переміщення населення з метою зміни місця працевлаштування і пошуку роботи, з одержанням за це відповідної винагороди; і спричиненої соціально-економічними, соціокультурними, природними, політичними чи іншими факторами.

Соціально-економічні причини є основними факторами трудової міграції українців. Проте, продовження трудової еміграції стає способом реалізації власних інтересів мігрантів та інструментом пошуку балансу між власними ціннісними очікуваннями та ціннісними можливостями, що могли зазнати трансформації із часу прибуття в країну призначення. Наявність міграційного досвіду стає чинником зміни пріоритетності цінностей: українські трудові мігранти зазначають важливість нематеріальних особистісних (оптимізм, самореалізація, віра в себе, доброзичливість, відкритість та ін.) та суспільних (верховенство закону, дотримання прав людини, система цивільного та соціального захисту тощо) цінностей для них на теперішній час.

5. Визначено, що уявлення про соціальну справедливість будуть вивчатися завдяки теоретико-методологічним засадам теорії принципів справедливості та теорії

множинності сфер справедливості. Методом отримання емпіричних даних було обрано напівструктуроване інтерв'ю. Уявлення українських трудових мігрантів репрезентуються завдяки «чистим» та «множинним» принципам соціальної справедливості у моральній, соціальній, правовій, політичній, економічній, професійній загальній/повсякденній, сімейній сферах соціальної реальності та сфері соціальних взаємовідносин.

До «чистих» принципів соціальної справедливості належать: принцип потреб, принцип індивідуальних внесків та заслуг, принцип дотримання прав та законів, принцип рівності, принцип чеснот. «Множинні» принципи – це комбінації двох чи більше «чистих» принципів при обґрунтуванні соціальної справедливості/несправедливості.

Результати дослідження частково підтвердили основну тезу теорії М. Walzer, згідно із якою, для досягнення соціальної справедливості у конкретних сферах потрібно застосовувати конкретні принципи. До прикладу, принцип чеснот характеризується «однорідністю» застосування у моральній сфері соціальної реальності. Принцип дотримання прав та законів найбільш притаманний політичній та правовій сфері, принцип потреб – соціальній сфері. Проте, інші «чисті» принципи соціальної справедливості (принцип індивідуальних внесків та заслуг й принцип рівності) характеризуються «множинністю» сфер репрезентацій уявлень. А утворення «множинних» принципів соціальної справедливості – це один із чинників вважати, що не можна однозначно стверджувати, що певний конкретний принцип соціальної справедливості є найбільш притаманний лише певній сфері соціальної реальності. Відтак, варто говорити про множинність принципів соціальної справедливості у множинних сферах соціальної реальності.

6. Вдалося визначити основні принципи обґрунтування соціальної справедливості та сфери репрезентації уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів. Як виявилось, вікові характеристики впливають значно більше на особливості уявлень про соціальну справедливість, аніж наявність чи відсутність досвіду трудової міграції. Молодша вікова група трудових мігрантів та молоді українці-немігранти характеризуються схожими уявленнями щодо соціальної справедливості, і які відрізняються від уявлень зрілих трудових мігрантів та зрілих-немігрантів, уявлення яких також мають багато подібностей.

Для молодих українських трудових мігрантів та української молоді без такого досвіду основним принципом пояснення соціальної справедливості є принцип індивідуальних внесків та заслуг. Згідно із їхніми уявленнями, соціальна справедливість – це індивідуальні заслуги, внески чи бездіяльність, які повинні відповідно винагороджуватися чи каратися. Заслуги та винагороди/покарання можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні. Основними сферами репрезентацій уявлень респондентів, згідно із принципом індивідуальних внесків та заслуг, є професійна та загальна/повсякденна сфери.

Зрілі українські трудові мігранти та зрілі українці без досвіду трудової міграції найчастіше обґрунтовують соціальну справедливість через принцип чеснот. Соціальна справедливість – це набір певних моральних якостей, які використовуються у соціальних взаємодіях. Серед таких якостей вони називають

чесність, щирість, доброту, доброзичливість, взаємодопомогу, повагу та ін. Спільною основною сферою репрезентації уявлень про соціальну справедливість є моральна сфера.

7. Узагальнюючи особливості формування та обґрунтування уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів, означено такі факторами, які визначають ці уявлення:

— мультिवимірність уявлень: мікрівимір визначається індивідуальними вираженнями цінностей, знань, досвіду, практик індивідів; макровимір – це уявлення про правильність існуючого соціального порядку, культурних, політичних, релігійних особливостей у суспільстві;

— соціальна комунікація. Під час комунікації індивіди презентують, визначають та/чи стверджують свої існуючі уявлення про соціальну справедливість, та можуть створювати нове розуміння соціальної справедливості;

— довіра до інших. Оцінку справедливого випадку отримали ті приклади респондентів, які відбулися через взаємовідносини із індивідами та соціальними групами, де налагоджені особисті відносини, до яких існує так звана персоніфікована довіра. Також, справедливими в уявленнях українських трудових мігрантів є різного роду системи у країні перебування, яким вони довіряють. І часто вони порівнюють ці системи із аналогічними системами в країні походження, які втратили капітал довіри до себе, і є несправедливими на їхню думку.

Визначена схожість уявлень про соціальну справедливість серед індивідів із міграційним досвідом та індивідів без такого досвіду ставить перед нами наступну дослідницьку проблему задля з'ясування повноти процесу формування уявлень про соціальну справедливість та їхнього обґрунтування: вивчити уявлення про соціальну справедливість мешканців країн перебування українських трудових мігрантів, та порівняти їх із уявленнями об'єкту цієї роботи. Це дасть змогу побачити не лише особливості уявлень про соціальну справедливість, а й специфіку інтеріоризації цінностей, які можуть бути як схожими, так й відмінними у цих соціальних групах.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### *Праці, в яких опубліковані основні наукові результати*

1. Заремба Г. Ідеї про справедливість: ретроспектива та сучасність / Г. Заремба // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т соціології. — Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. — № 6 (17). — С. 81–89. — Режим доступу до електронної версії документа: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs\\_2014\\_6\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs_2014_6_8). — Назва з екрана. — Дата звернення: 1 жовт. 2017 р.

2. Заремба Г. Ціннісні орієнтації українських трудових мігрантів в Ірландії / Г. Заремба // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т соціології. — Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. — № 5 (16). — С. 371–379. — Режим доступу до електронної версії документа:

[http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs\\_2013\\_5\\_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs_2013_5_30). — Назва з екрана. — Дата звернення: 1 жовт. 2017 р.

3. Заремба Г. Р. Зовнішня трудова міграція українців. Стан дослідження / *Г. Р. Заремба* // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : міжвузів. зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. — Запоріжжя : Астропринт, 2014. — Вип. 62. — С. 39–45. — Режим доступу до електронної версії документа: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp\\_2014\\_62\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp_2014_62_7). — Назва з екрана. — Дата звернення: 1 жовт. 2017 р.

4. Заремба Г. Р. Уявлення про справедливість в сучасних глобалізаційних умовах / *Г. Р. Заремба* // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2014. — Вип. 8. — С. 97–104.

5. Заремба-Косович Г. Обґрунтування справедливості українськими трудовими мігрантами (на прикладі застосування моделі світів Л. Болтанські та Л. Тевено) / *Г. Заремба-Косович* // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т соціології. — Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. — Вип. 8 (19). — С. 241–253.

6. Заремба-Косович Г. Соціально-демографічні особливості уявлень про соціальну справедливість / *Г. Заремба-Косович* // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т соціології. — Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. — Вип. 7 (18). — С. 421–434.

7. Zarembo-Kosovych H. The perceptions of social justice among Ukrainian labour migrants / *Hanna Zarembo-Kosovych* // *Studia Securitatis. Security Studies Magazine*. — Sibiu : Lucian Blaga University of Sibiu, 2016. — Vol. 10, № 2. — P. 76–87. — Mode of access: <http://reviste.ulbsibiu.ro/studiasecuritatis/wp-content/uploads/2016/12/2.2016.pdf>. — Title from the screen. — Date of appeal: 1 oct. 2017 y.

#### *Праці, що засвідчують апробацію результатів дисертації*

8. Заремба Г. Теорії соціальної справедливості у соціологічному світлі / *Ганна Заремба* // II Конгрес Соціологічної асоціації України : Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи : тези доповідей, Харків, 17–19 жовт. 2013 р. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. — С. 11.

9. Заремба Г. Р. Бачення глобальної справедливості: соціологічний контекст / *Г. Р. Заремба* // Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, Україна, 17–18 січ. 2014 р. — Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2014. — С. 68–70.

10. Заремба Г. Р. Зовнішня трудова міграція українців. Стан дослідження / *Г. Р. Заремба* // Науково-теоретичні аспекти вирішення глобальних проблем сучасності державами та міжнародними міждержавними організаціями : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 9–10 трав. 2014 р. — Дніпропетровськ : НО «Відкрите суспільство», 2014. — С. 36–41.

11. Заремба Г. Р. Уявлення про соціальну справедливість: соціально-демографічні особливості / *Г. Р. Заремба* // Теоретичні, методичні і практичні

проблеми соціології, історії та політології : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Херсон, 19–20 груд. 2014 р. — Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2014. — С. 104–106.

12. Заремба-Косович Г. Застосування моделі світів Л. Болтанські та Л. Тевено як підхід до вивчення уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів / Ганна Заремба-Косович // Соціологія та сучасні соціальні трансформації : матеріали VIII Міжнар. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, Київ, 12–13 листоп. 2015 р. — Київ : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, факультет соціології, 2015. — С. 23–25.

13. Заремба-Косович Г. Р. Уявлення про соціальну справедливість: мобільно-вікові особливості / Г. Р. Заремба-Косович // Соціологія – соціальна робота – регулювання соціальних проблем : матеріали IV Всеукр. конф. молодих науковців, Львів, 24–25 квіт. 2015 р. — Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. — С. 34–36.

*Праці, які додатково відображають наукові результати*

14. Zaremba G. Flows and Patterns of Temporary Migration: Country Report from Ukraine [Electronic resource] / G. Zaremba, P. Chorniy, O. Hodovanska, I. Markov, S. Odynets, D. Sudyn, A. Trofimova // Characteristics of temporary transnational migration (Collected Working Papers From the EURA-NET project) / eds. : Pirkko Pitkanen, Mari Korpela ; University of Tampere. — Tampere, 2014. — P. 345–394. — Mode of access: [http://www.uta.fi/edu/en/research/projects/aura-net/publications/Characteristics\\_of\\_Temporary\\_Transnational\\_Migration\\_EURA-NET.pdf](http://www.uta.fi/edu/en/research/projects/aura-net/publications/Characteristics_of_Temporary_Transnational_Migration_EURA-NET.pdf). — Title from the screen. — Date of appeal: 1 oct. 2017 y.

15. Zaremba G. Temporary Migration in Ukraine [Electronic resource] / G. Zaremba, P. Chorniy, O. Hodovanska, I. Markov, S. Odynets, D. Sudyn, A. Trofimova // Transnational Migration in transition: state of the art report on temporary migration (Collected Working Papers From the EURA-NET project) / eds. : Pirkko Pitkanen, Sergio Carrera ; University of Tampere. — Tampere, 2014. — P. 315–342. — Mode of access: [http://www.uta.fi/edu/en/research/projects/aura-net/publications/State-of-the-art\\_EURA-NET.pdf](http://www.uta.fi/edu/en/research/projects/aura-net/publications/State-of-the-art_EURA-NET.pdf). — Title from the screen. — Date of appeal: 3 oct. 2017 y.

## АНОТАЦІЯ

Заремба-Косович Г. Р. Специфіка уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Інститут соціології Національної академії наук України, Київ, 2018.

У роботі вивчено особливості формування та обґрунтування уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів. Виокремлено «чисті» та «множинні» принципи соціальної справедливості. На формування уявлень про соціальну справедливість впливають рівень персоніфікованої та інституціональної довіри, специфіка соціальних комунікацій. Уявлення про соціальну справедливість українських трудових мігрантів є схожими із уявленнями



українців-немігрантів, лише із певними віковими відмінностями між молоддю та зрілими індивідами.

Ключові слова: соціальна справедливість, українські трудові мігранти, уявлення, принципи соціальної справедливості, сфери соціальної справедливості.

#### ABSTRACT

Zaremba-Kosovych H. R. Specificity of the perceptions about social justice among Ukrainian labor migrants. – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of sociological sciences by speciality 22.00.04 – special and branch sociologies. – Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

In the dissertation the features of formation and justification of the perceptions about social justice among Ukrainian labor migrants are investigated. The results distinguish «pure» and «plural» principles of social justice. The level of personalized trust and institutional trust, specificity of social communications influence the formation of perceptions about social justice. The results of the research indicate that the perceptions of social justice among Ukrainian labor migrants are similar to the perceptions of Ukrainians-non-migrants, with some age differences between youth and adults.

Key words: social justice, Ukrainian labour migrants, perceptions, principles of social justice, spheres of social justice.

Відповідальний за випуск: доктор соціологічних наук,  
старший науковий співробітник Мартинюк І. О.

Підписано до друку 03.11.2017 р. Формат 60x84/16  
Гарнітура «Times New Roman». Папір офсетний. Друк офсетний.  
Ум. друк. арк. 1. Фіз. друк. арк. 0,93.  
Наклад 100 прим. Зам. № 2/11/17

Надруковано у ФОП Муха Ю. М.  
79000, м. Львів, вул. Дорошенка, 24  
тел.: (096) 457-40-93  
Свідоцтво держреєстрації В 02 № 965799